

Anna PALUSZAK-BRONKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

annapaluszak@poczta.onet.pl

<http://orcid.org/0000-0001-6494-8931>

O SAKRAMENCIE POKUTY W KAZANIACH KS. PIOTRA SKARGI I KONSTANTEGO SZYRWIDA (PODOBIENSTWA I RÓŻNICE)

W praktyce Kościoła apostołskiego na odpuszczenie grzechów długo przewidywano jedynie chrzest. Rzadko i tylko za najcięższe przewinienia, takie jak: apostazja, zabójstwo, bałwochwalstwo lub cudzołóstwo nakładano pokutę. Wyznanie grzechów odbywało się publicznie. Jeszcze w XVI wieku – o czym wspomina Skarga – „na mężoboycach to dosyćczynienie Kościoł odprawuie [...] inne iawne pokuty za osłabieniem nabożeństwa vstały”¹ (K XXX 134).

Pokuta starożytnych była bardzo uciążliwa i surowa. Poza ascezą nie rzadko narzucała kary w postaci wykluczenia ze wspólnoty oraz zakazu pełnienia urzędów publicznych. Mogła być ona dożywotnia lub nałożona na wiele lat. O jej wymiarze decydowały tzw. *Kanony Bazylego*² (Schneider 1995: 218). Znamienne dla tej kanonicznej pokuty było też towarzyszące jej przeświadczenie, iż mogła być spełniona raz w roku (Bramorski 2004: 346).

¹ Ze względu na mnogość i różnorodność stosowanych w analizowanych zabytkach znaków, pisownia w cytatach została uwspółcześniona, to znaczy: pomija się tu oznaczenie głosek jasnych i pochylonych, nadmiar grafii miękkości (typu: *odpuścił*), litery charakterystyczne dla duktu szwabachy. Wszystkie pojawiające się w materiałach diakrytyki, oznaczające miękkość spółgłoski, zapisuje się konsekwentnie kreską nad literą.

² Bazyli Wielki (zwany również Bazyli z Cezarei) – żył w latach 329–379. Pisarz wczesnochrześcijański należący do grona ojców Kościoła. Jest uważany za ojca wschodniego monastycyzmu (pozyskano za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Bazyli_Wielki/, dostęp dn. 25.03.2018 r.).

Od VI wieku – na wzór klasztorów z Irlandii i ze Szkocji – zaczęła się upowszechniać spowiedź indywidualna i pokuta powtarzalna (Schneider 1995: 220; Katolicyzm 1999: 345; Bramorski 2004: 350; Staniecki 2008: 70), a w X stuleciu przyjęła się praktyka udzielania rozgrzeszenia tuż po wyznaniu grzechów przed kapłanem. W ten sposób – jak pisze ks. Jacek Bramorski – „nastąpiło odejście od systemu penitencjarnego, przewidzianego w dawnych księgach pokutnych. Rozpoczął się nowy styl sprawowania pokuty, w którym spowiedź (confessio) utożsamia się niemal z całym procesem nawrócenia i pojednania” (Bramorski 2004: 351). W roku 1215 Sobór Laterański IV nałożył obowiązek pokuty w okresie wielkanocnym. Zwyczaj ten potwierdził Sobór Trydencki w obszernej „Nauce o Sakramencie Pokuty” (Schneider 1995: 222; Katolicyzm 1999: 344–345; Staniecki 2008: 70).

Tak rozumianej pokucie przeciwstawili się różnowiercy, którzy nie uznali jej za sakrament oraz podważyli spowiedź przed kapłanem, uważali bowiem, że odpuszczenie grzechów odbywa się bez jakiegokolwiek pośrednictwa, przez samą wiarę człowieka w miłosierdzie Boże. Pisze o tym Skarga: „O czym przestrzedz się od fałszu heretyckiego potrzeba. Oni tak chcą y nauczaią: aby ten co pokutuie / tak wierzył mocno / iż mu P. Bog grzechy odpuścił / iako wierzy iż Bog iest. Y mówią: iedno wierz iżci grzechy są odpuszczone / tedyć są odpuszczone. Takiey nauki nie przyjmuiem. Y owszem za wszeteczne y głupie bezpieczeństwo ie mamy. Bo niemasz na to słowa Bożego: iż Piotrowi / y Pawłowi / y Jędrzeiowi grzechy są odpuszczone: ale iż kto pokutuie temu są odpuszczone” (K XXV 110). Polski jezuita krytykuje również stwierdzenie innowierców, że wierni przystępują do spowiedzi i żałują za grzechy wyłącznie ze strachu: „Niektorzy błędnicy heretykowie nauczaią / iż skruscha iest przestrach z pogroźek zakonnych / y iest namiętność przymuszona y niewolna. To być nie może. Bo insza rzecz iest bać się / a insza skruszyć serce” (K XXVII 116). Na dowód swojej tezy przytacza argument, że ludzie sami proszą o przywrócenie spowiedzi indywidualnej, nieakceptowanej i odrzuconej chociażby przez Marcina Lutra: „Napisał zacny wiekow tych Doktor³ / iż za czasu iego Norymberzanie z Niemiec

³ Skarga odwołuje się tu do pism Dominga de Soto (ur. 1494 w Segowii, zm. 15 listopada 1560 w Salamance) – hiszpańskiego teologa, dominikanina, wykładowcy Uniwersytetu w Salamance, spowiednika Karola V Habsburga. Jest on autorem dzieł: *De ratione tegendi et detegendi secretum* (1541), *In dialecticam Aristotelis commentarii* (1544), *In VIII libros*

do Karolusa piątego Cesarza / wysłali posły / prosząc aby im swoim wyrokiem Spowiedź iako była w Papiestwie przywrócił / którą był im Luter wyrzucił” (K XXVIII 124).

W sytuacji, kiedy dysydenci zakwestionowali sakrament pokuty, Kościół rzymskokatolicki chcąc skutecznie bronić swego stanowiska o jej wyzwalającej mocy, stanowiącej przeciw soteriologiczny wymiar pojednania grzesznego człowieka z Bogiem, musiał zacząć walczyć z nowo głoszonymi naukami. Przeciw szerzącym się ruchom różnowierczym wystąpili jezuiti.

Przedmiotem tego opracowania uczyniono zatem nieprzypadkowo nauczanie o sakramencie pokuty w kazaniach ks. Piotra Skargi⁴ oraz Konstantego Szyrwida⁵ – obaj bowiem należeli do zgromadzenia jezuitów, głosili w tym samym Kościele św. Janów⁶ oraz byli związani z Akademią Wileńską. Celem tego opracowania jest zarysowanie podobieństw i różnic w rozważaniach obu braci zakonnych oraz odpowiedź na pytanie, czym są one warunkowane.

physicorum (1545), *De natura et gratia* (1547), *Comment. in Ep. ad Romanos* (1550) (pozyskano za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Domingo_de_Soto, dostęp dn. 25.02.2018 r.).

⁴ Piotr Skarga ur. się w lutym 1536 r. w Grójcu na Mazowszu. Pochodził z rodziny Powęskich. Edukację szkolną rozpoczął najpierw w szkole parafialnej w rodzinnym mieście, a po jej ukończeniu zapisał się w 1552 r. na Akademię Krakowską. Trzy lata później podjął pracę nauczyciela w szkole przy kolegiacie św. Jana w Warszawie. Święcenia kapłańskie otrzymał najprawdopodobniej w 1564 r. W 1569 rozpoczął nowicjat u jezuitów w Rzymie. Po powrocie do kraju w 1571 r. objął stanowisko kaznodziei i nauczyciela w Pułtusk, skąd w dwa lata później przeniesiono go do Wilna. Tam początkowo pełnił funkcję zastępcy rektora, a następnie – od 1579 r. – rektora. W 1584 r. na polecenie władz zakonnych wrócił do Krakowa. Od 1588 r. był nadwornym kaznodzieją Zygmunta Wazy. Zmarł we wrześniu 1612 r. (Korolko 1985: XXXV-L). Do najważniejszych jego dzieł należą: *Żywoty świętych* (pierwsze wydanie datowane jest na 1579), *O rządzie i jedności Kościoła Bożego* (1590), *Kazania na niedziele i święta* (1595) oraz *Kazania o siedmiu sakramentach* (1600).

⁵ Konstanty Szyrwid urodził się prawdopodobnie w 1580 r. w okolicach Onkisz. Studiował w kolegium wileńskim gramatykę i poezję. W 1598 r. wstąpił do nowicjatu w Rydze. Podczas wojny ze Szwedami przez 2 miesiące przebywał w Dorpat, gdzie rozpoczął studia z retoryki. Kontynuował je po powrocie do Wilna w 1620 r. W latach 1600–1601 pobierał nauki w Nieświeżu, a od 1603 do 1606 r. kształcił się w zakresie filozofii w Pułtusk. Święcenia kapłańskie przyjął w roku akademickim 1609/1610. Od 1613 na stałe związał się z Wilnem. Wykładał w Akademii Wileńskiej. Poza tym głosił kazania (po litewsku i po polsku) w kościołach pw. św. Janów i św. Kazimierza. Był również prefektem kółka języka greckiego dla studentów, pełnił funkcję doradcy rektora. Zmarł 23 sierpnia 1631 r. (Vasiliauskienė 2013: 141–143). Ten wybitny kaznodzieja i znawca *Pisma Świętego* zasłużył się także jako językoznawca i leksykograf. W 1620 r. ukazał się jego trójjęzyczny słownik *Dictionarium trium linguarum*.

⁶ Chodzi tu o Kościół św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Wilnie. Należy on do zespołu gmachów Uniwersytetu Wileńskiego (pozyskano za: <https://www.radzima.org/pl/wilno/5711.html/>, dostęp dn. 24.03.2018 r.).

Za materiał badawczy posłużyły kazania *O Czwartym Sakramencie o Pokucie*⁷ znajdujące się w zbiorze *O siedmi Sakramentach*⁸ P. Skargi oraz *Punkta na Czwartą Niedzielę Adwentu*⁹ zamieszczone w I tomie *Punktów kazań*¹⁰ K. Szyrwida.

⁷ Jest to sześć kazań (od XXV do XXX, s. 108–134).

⁸ Kazania *O siedmi Sakramentach* to zbiór 96 mów poprzedzonych: dedykacją i przedmową do króla Zygmunta III, dwoma listami (pierwszy adresowany do Jędrzeja Boboli, drugi do czytelnika) oraz rejestrem, czyli spisem wszystkich kazań mieszczących się w księdze. Zabytek formatu A4, oprawiony w drewnianą obwolutę, powlekaną tłoczoną skórą (częściowo już poniszczoną), jest przechowywany w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie (sygn. AAG BK PL 3140). Strony zabytku, poza wstępem, są paginowane. Kazania mieszczą się na kartach od 1 do 443, po czym następuje w paginacji przerwa. Na nieponumerowanych ośmiu stronach umieszczono *Regest rzeczy przedniejszych*, czyli krótki indeks najważniejszych zagadnień i problemów omówionych i poruszanych przez autora w poprzedzającym spis kazaniach. Kolejne karty są znowu paginowane od 444–529. Zabytek nie jest jednolity tematycznie, a problematyka mów jest bardzo zróżnicowana. Poza kazaniem o sakramentach mieszczą się w nim: kazania sejmowe, mowy pogrzebowe, napominania kierowane do katolików, poruszające problem innowierców, wzywające do modlitwy, nakazujące miłosierdzie wobec ubogich, chorych, porzuconych, mowy dziękczynne i inne, które nie mieszczą się w żadnej z wymienionych grup.

⁹ Jest to pięć *Punktów* (od IV do VIII w tomie I, s. 142–162). Na potrzeby tej pracy korzystałam z mikrofilmu zabytku (druk sygn. 491.922 Si 78.2, zbiory specjalne).

¹⁰ *Punkty kazań* składają się z dwóch części. Pierwsza z nich, której pełny tytuł brzmi: *PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Postu / Litewskim ięzykiem z wytłumaczeniem na Polski PRZEZ Księdza KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologa Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydane. W WILNIE W Drukarni Akademii Societatis IESV ROKU M.CD.XXIX (dalej PK I) ukazała się w roku 1629. Druga część: *PUNKTY KAZAN NA POST WIELKI Ięzykiem Litewskim Przez W.X. KONSTANTEGO SZYRWIDA Theologa Societatis IESV napisane, a Teraz na Polski Ięzyk przetłumaczone / y oboiem do Druku podane. Za pozwoleniem Starszych. W Wilnie / W Drukarni Akademii Societatis IESV. Roku Pańskiego 1644 (dalej PK II) – opracowana i przygotowana do druku przez Jana Jachnowicza i nieznanego z nazwiska drugiego autora (Zinkievičius 1971: 155) – pojawiła się już po śmierci Szyrwida, w 1644 roku.**

Zabytek ten jest przechowywany w Bibliotece Starodruków i Rękopisów Annenberga Uniwersytetu w Pensylwanii. PK uważa się za pierwszą oryginalną książkę litewską i jednocześnie pierwszy przekład z litewszczyzny na język obcy.

Punkty kazań są ułożone zgodnie z rokiem liturgicznym: PK I obejmują mowy od adwentu do postu, PK II przeznaczone są na Wielki Post. Zabytek ten wyróżnia się ze względu na strukturę kazań. Mają one postać streszczeń (Rutkowska 2012: 206), to znaczy: zawierają tezę, a następnie (poprzez cytaty, parafrazę, aluzję) nawiązują do *Pisma Świętego*, nauczania ojców Kościoła, twierdzeń głoszonych przez innowierców (Vasiliauskienė 2013: 145). Komentarz samego Szyrwida jest raczej skromny, nie zawsze odnajdujemy w nim „treści moralne, jako zastosowania do życia”, innymi słowy, Szyrwid swoich mów nie pisał w całej rozciągłości, ale je układał w formie punktów, które miały służyć do dowolnego rozbudowania kazań.

Według V. Vasiliauskienė (2013: 4) są to kazania oryginalne, to znaczy, że litewski jezuita nie był tłumaczem cudzych tekstów, nie streszczał też poglądów innych autorów, a *Punkty* swe układał na podstawie *Pisma Świętego* i dzieł ojców Kościoła. Zdaniem K. Rutkowskiej (2013: 206) najpierw powstała część litewska, a następnie Szyrwid (później jego

Naukę zawartą w mowach obu jezuitów można sprowadzić do kilku zasadniczych myśli.

Najważniejszą z nich jest, że sakrament pokuty został ustanowiony przez Jezusa. Czytamy u Skargi: „Na ten czas nauczym się / dlaczego tę cnotę Pokuty P. Jezus w Sakrament nowego zakonu włożył / y iako się w Sakrament obraca” (K XXV 109); „Chrystus dopiero w nowym zakonie Pokutę uczynił Sakramentem / dając moc Kapłanom / aby grzechy pokutującym odpuszczali” (K XXV 111) i u Szyrwida: „I sam zbawiciel nasz tymi słowy naukę swą zaczął: Pokutujcie. A nie tylko pokutę kazał mieć za grzechy / ale y Sakrament pokuty postanowił. «Których odpuścicie grzechy / będą odpuszczone»¹¹ [etc]” (PK VIII 160).

Obaj jezuita zwracają też uwagę, że sakrament ten składa się z kilku równie ważnych elementów, ale Szyrwid tylko je wymienia: „Pokuta ludzi na tym świecie ieszczce będących trzy części ma. Żal serdeczny / spowiedź grzechow przed Kapłanem / y dosyć czynienie za nie / od Kapłana naznaczone” (PK VIII 160), natomiast Skarga poza ich wyliczeniem: „Do części Pokuty ś. przystępuiem / ktore są trzy: Skrucha / Spowiedź / y Dosyćczynienie” (K XXVI 114), dokładnie charakteryzuje każdy z jej komponentów w odrębnych mowach: *O Skrusze doskonałej y niedoszłej* (K XXVII 116–120), *O Spowiedzi, iako iest od Pana Boga ustanowiona, y od Oycow świętych wyświadczona, y o pożytkach iey* (K XXVIII 120–124) oraz *O trzeciej części Pokuty, którą Dosyćczynieniem zowią* (K XXX, 130–134).

Zarówno Skarga, jak i Szyrwid przekonują, że warunkiem należytego sprawowania sakramentu jest wcześniejsze przygotowanie się do niego poprzez rzetelnie dokonany rachunek sumienia. Ważna jest również szczerza skrucha za grzechy oraz gruntowna i uczciwa spowiedź. Polski kaznodzieja wyjaśnia, że: „iako drwa do ognia / im lepiej vschną / tym lepiej palić się będzie / im większa w nas skrucha y spowiedź doskonalsza y pilniejsza / y gorętsza do karania samych siebie wolą przystąpi: tym większe y pewniejsze odpuszczenie grzechow y vsprawiedliwienie mieć będziemy” (K XXVI 116), podobnie czyni litewski za-

następcy) przekładał ją na część polską. Jūratė Pajėdieniė (2013: 254–255) uważa jednak, że wiele z tekstów polskich może być niezależnych, nie tłumaczonych z litewskiego.

Język polski w PK występuje w perykopach poprzedzających kazania, w cytatach biblijnych zamieszczonych w treści kazań oraz w samych kazaniach drukowanych po polsku.

¹¹ „To powiedziawszy, tchnął na nich, i rzekł im: którym odpuścicie grzechy, są im odpuszczone, a którym zatrzymacie, są zatrzymane” (J 20,23).

konnik: „Ta potrzeba może się pokazać z przyrodzenia samego [...] Iako to iawnno w ogniu / który nie pierwy zapala drewno / aż w nim uszyszy mokrość / surowość / y zimno / y insze przypadłości / które się sprzeciwiają iego przyrodzeniu” (PK IV 142). Skarga dowodzi, że: „sam rozum to pokazuje. Bo inaczej się bez sądu karzą / a inaczej się z pokuty iednaią” (K XXVI 115) i w analogiczny sposób Szyrwid: „Toż ieszcze pokazuje się z samego rozumu. Abowiem w Sakramencie pokuty dzieie się sąd / y przeto kto nań nie przydzie dobrze przygotowany / nie może otrzymać swego prawa” (PK IV 143–144).

Niewielkie różnice pomiędzy argumentacją obu jezuitów dotyczą przytoczenia innych fragmentów z *Biblii* – Skarga powołuje się na prorocstwo Jeremiasza¹²: „mowi P. Bog do złey dusze: Tyś zcudzołożyła z wielą gamratow / a iednak nawróć się do mnie / mowi Bog. Przetoż tak się z nim iednać [...] musim” (K XXVI 115), a Szyrwid na prorocstwo Zachariasza¹³: „Na ostatek to iest wiadomo y z pisma świętego / w którym Bog częstokroć każe i napomina nas / abyśmy się ze wszystkiego serca do niego nawrocili. «Nawróćcie się / prawi / do mnie / a ia się nawrócę do was»” (PK IV 144). Poza tym – należy o tym wspomnieć – autor *Punktów kazań* przytacza dodatkowe przykłady, których nie odnajdujemy w *Kazaniach o siedmi sakramentach*: „Pokazuje się ta potrzeba z rzemiosła / które nie może figury w materzey vczynić / tylko dawną zepsowawszy. Iako to widzieć się daie w dzwonie / gdy go owo podczas leią z działa / który nie może być ulany / aż figura działa przez roztopienie będzie odmieniona” (PK IV 142–143); „Z przykładu / który ludzie miedzy sobą sami zachowują. Abowiem żaden a zwłaszcza z wielmożnych panow nie przyimie Krolowey do domu swego / ani inney zacney gościcy / ieśli go nie wychędoży” (PK IV 143); „I sam Bog nie pierwey się pokazał w kościele Sałomonowym¹⁴ / aż był doskonale vczyniony y dokończony”¹⁵ (PK IV 143–144).

¹² „A ty cudzołożyłaś z wielu kochankami! Wszakże wróć się do mnie mówi Pan, a ja ciebie przyjmę” (Jer 3,1).

¹³ „To mówi Pan zastępów: Nawróćcie się do mnie, mówi Pan zastępów, a nawrócę się do was, mówi Pan zastępów” (Zach 1,3).

¹⁴ Tak w tekście.

¹⁵ Odwołuję się tu do fragmentu *Starego Testamentu*, w którym opisane jest przyjęcie skrzyni przymierza Pańskiego, zawierającej tablice Mojżeszowe z przykazaniami Bożymi przez króla Salomona w wybudowanej przez niego świątyni (1 Król 8, 1–66). „Zanim zamieszkał w niej Pan, wybudowano świątynię, przygotowano ją, ofiarowano zwierzęta. W świątyni tej lud wybrany miał czynić pokutę za swoje grzechy” (1 Król 33).

Dużo miejsca obu kaznodziejom zajmują rozważania o tym, jak należy dobrze przygotować się do sakramentu pokuty. Autor *Kazań sejmowych* podkreśla, że: „Spowiedź świętą y Sakrament Boży / mamy dobrze y ze wszelaką pilnością odprawować” (K XXIX 125). Oznacza to, że najpierw należy prosić Boga o dar skruchy: „Naprzod idąc do Spowiedzi / prosić Pana Boga mamy / aby dał nam serce skruszone / a sam nas do siebie pociągnął” (K XXIX 125), a następnie dokonać pilnego rachunku sumienia, by przypomnieć sobie wszelkie przewinienia i odróżnić grzechy śmiertelne od powszednich, które szczerze powinny być wyznane kapłanowi podczas spowiedzi: „Nim do Kapłana przystąpicie / rozmyślcie sprawy y żywot swoy / y te grzechy ktorych się spowiedać macie / abyście czego nie zapomnieli [...] głównie o grzechach śmiertelnych / ktore same pamiętać y powiedzieć ie winni iesteśmy [...] bo śmiertelne nigdziez się zbywać nie mogą / iedno na Spowiedzi. Dla tegoż ma być pilne o nich samego siebie wypytanie” (K XXIX 125). Nie wolno też przemilczeć świadomie żadnego występku: „Żaden się grzech vmyślnie y chcąc zamilczywać nie ma. Bo cała y nierozdzielna ma być Spowiedź / y całe odpuszczenie grzechow / ktore się dzielić nie może. Gdy iedno zataisz / a drugiego powiesz wszystkie na tobie zostaią. Bo Pan Bog abo żadnego nie odpuszcza / abo wszystkie zaraz grzechy odpuszcza. Dla tegoż pilnie na to baczenie mieymy / abysmy nic z vmysłu nie taili” (K XXIX 126). Podobnie tłumaczy Szyrwid. W pierwszej kolejności człowiek powinien przypomnieć sobie wszystkie grzechy, gdyż: „Trzeba na spowiedzi w tym Sakramencie Kapłanowi wiedzieć liczbę i ciężkość grzechow / aby iako może tak wielkie zadał dosyć wczynienie / ktoreby zrownało z grzechami” (PK V 146). Musi on również zdawać sobie sprawę z powagi złego uczynku, ponieważ ta sama czynność nie zawsze jest obciążona takim samym ciężarem grzechu: „Abowiem insza iest zgrzeszyć kradzieżą rzeczy prostey / a insza zgrzeszyć kradzieżą rzeczy Bogu poświęconey. Bo między temi dwiema kradziectwy nie mała iest różność / ponieważ kradzież rzeczy świętey dwoiaką ma w sobie złość / ktorey nie ma kradzież rzeczy iakiey prostey. Także insza iest zabić człowieka tylko / a insza zabić człowieka księdza” (PK V 147). Zgodnie z nauczaniem Kościoła, Szyrwid zauważa, że grzech popełniamy myślą, mową, uczynkiem i zaniedbaniem¹⁶, dlatego niezwykle ważne jest zdaniem litewskiego kaznodziei

¹⁶ Wyznajemy na początku mszy świętej w spowiedzi powszechnej: „Spowiadam się

przypomnienie sobie występków: „które się sercem pełnią bez wczynku powierzchownego y trudniej mogą być poznane” (PK V 148).

Litewski mówca ukazuje różne groźne konsekwencje, jakie wynikają z zaniedbania lub odrzucenia sakramentu pokuty. Są to: strata łaski Bożej: „Pobudka do pokuty iest z vtraty wiela dobrego / abo z wielkich szkod / w ktore ciężko grzesząc człowiek wpada. Pierwsza szkoda vtrata łaski Bożej” (PK VI 149), utrata miana syna Bożego: „Wtóra szkoda vtracenie synostwa przyspsobionych synow Bożych [...] iako Ian ś.¹⁷ to sobie poważaiąc mowi. «Patrzcie / «prawi» / iaką miłość dał nam ociec / abyśmy się synami Bożymi zwali byli». To synostwo Boże tak drogie przez grzechy ciężkie człowiek traci / y z syna Bozego zstaie się synem czartowskim” (PK VI 160) i przypadek królestwa Bożego: „Trzecia szkoda vtraca prawo do Krolewstwa niebieskiego” (PK VI 151). Poza tym – jak dowodzi na podstawie słów z prorocstwa Ezechiela¹⁸ – człowiek nieżałujący i trwający w grzechu, przekreśla wszystkie wcześniejsze dobre uczynki: „Jeśli się odwróci człowiek od sprawiedliwości swoiey / y wczyni niesprawiedliwość / wszystkie sprawiedliwości iego / ktore wczynił / nie będą wspomniane” (PK VI 151). Inne następstwa, które powinny grzesznika zmusić do refleksji nad życiem i „pobudzić go” – jak twierdzi Szyrwid – do sprawowania pokuty to: świadomość, że bez niej traci Boga¹⁹: „Vtraca człowiek grzesząc ciężko nawiększe y nawyższe dobro swoie / to iest samego Boga / w którym wszystko iego szczęście zawisło” (PK VI 152), zaczyna odczuwać niepokój: „Z śmiertelnego grzechu rodzi się niepokoy serdeczny / y iakoby szarpanie iakie onego” (PK VI 153), o czym możemy przeczytać w liście św. Pawła do Rzymian²⁰: „Vcisk y ciężkość na wszelkiej duszy człowieka czyniącego złe” (PK VI 153) oraz strach

Bogu wszechmogącemu i wam, bracia i siostry, że bardzo zgrzeszyłem: myślą, mową, uczynkiem i zaniedbaniem. Moja wina, moja wina, moja bardzo wielka wina. Przeto błagam Najświętszą Maryję, zawsze Dziewicę, wszystkich Aniołów i Świętych, i was bracia i siostry: o modlitwę za mnie do Pana Boga naszego”.

¹⁷ „Patrzcie, jaką miłość okazał nam ojciec, że nazwani jesteśmy synami bożymi i jesteśmy” (1 J 3,1).

¹⁸ „A jeśli się odwróci sprawiedliwy od sprawiedliwości swej, a czynić będzie nieprawość według wszystkich obrzydłości, które bezbożny zwykł czynić, czy żyć będzie? Wszystkie sprawiedliwości jego, które czynił, nie będą wspomniane; w przestępstwie, którym przestępował, i w grzechu swym, który popełnił, w nich umrze” (Ez 18,24).

¹⁹ „Wtedy rzecze i tym, którzy po lewicy będą: Idźcie ode mnie, przekłęci, w ogień wieczny, który zgotowany jest diabłu i aniołom jego” (Mt 25,41).

²⁰ „Utrapienie i ucisk na każdego człowieka, złe czyniącego” (Rz 2,9).

przed zbliżającą się śmiercią i sądem Bożym: „Czyni boiaźń y trwoęg dla przybliżaiącey się śmierci / sądu Bożego / y piekła” (PK VI 153).

Skarga z kolei wspomina o korzyściach płynących z tego sakramentu, które – jak uważa – „Nieprzyiaciel ludziom chrześciańskim ohydził; bo widział jakie z niey pożytki Kościoł ś. w pobożności y w obyczajach świętych bierze” (K XXVIII 120). Należą do nich: spływająca na grzesznika łaska Boża i pojednanie się z Panem Bogiem: „Łaska niebieska / którą pokutuiący na Spowiedzi z tey tajemnice swietey odnoszą / iest usprawiedliwienie / y poiednanie się z Panem Bogiem” (K XXVI 113), odzyskanie miana syna Bożego: „A na koniec wstępuie do serca iego duch synowskiey miłości / iż się iako dobry syn starać chce, iakoby miłościwego Oyca y dobrodzieia nie obraził” (K XXVI 113), odpuszczenie wszystkich grzechów: „Gdy to wszystko wykona na Spowiedzi Pokutney / za rozgrzeszeniem kapłańskim / y mocą Sakramentu / wszystkie grzechy z niego spadaią y przednanie bierze z Panem Bogiem / bierze usprawiedliwienie przez onę / iako apostoł²¹ mowi posługę” (K XXVI 113) oraz odzyskanie spokojnego sumienia: „Naprawa złego sumnienia wielka iest w Spowiedzi” (K XXVIII 123); „W Spowiedzi iest wielkie ulżenie obciążonego sumnienia, bo acz Spowiedź iest wstydliva y ciężka; iednak z przyrodzenia radby człowiek z tym co go barzo boli / komu się wiernemu zwierzył / y na się powiedział. Jako to on Lamech²² mężoboyva wczynił / przed żonami swoimi grzech on z serca wylewaiąc. Jako gdy kto ma w żołądku to co go morzy / radby lada iako ono z co go trapi wyrzucił” (K XXVIII 123).

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że chociaż litewski jezuita wskazuje na konsekwencje wynikające z nieprzystępowania do sakramentu pokuty, a polski – na dobrodziejstwa płynące z niego, to obaj mówcy przytaczają na dowód te same argumenty.

Różnice między nauczaniem P. Skargi i K. Szyrwida sprowadzają się w zasadzie do kilku kwestii.

Polski kaznodzieja porusza więcej zagadnień związanych z sakramentem pokuty, to znaczy: najpierw tłumaczy, dlaczego kazania o poku-

²¹ „Wszystko zaś z Boga, który nas pojednał z sobą przez Chrystusa i dał nam urząd jednania. Gdyż w Chrystusie Bóg pojednał świat z sobą, nie poczytując im grzechów ich i złożył w nas słowo pojednania” (1 Kor 5, 18–19).

²² „I rzekł Lamech żonom swym, Andzie i Selli: „Słuchajcie głosu mego, żony Lamechowe, posłuchajcie mowy mojej; żem zabił męża za ranę moją i młodzieniaszka za siniec mój” (Rodz 4,23).

cie są tak ważne w nauczaniu chrześcijańskim: „A iż Pokutą grzechow zbywamy / y łaskę v Pana Boga naydujemy: nie dziw / iż Kazanie o Pokucie w takim iest poważaniu y przodkowaniu / y takim fundamentem wszystkiew nauki zakonu nowego” (K XXV 109), a następnie wyjaśnia, czym różni się ona od chrztu: „Dwa dane są nam Sakramenty / na zbywanie / y odpuszczenie grzechow: Chrztst / i ten drugi / który Pokutą zowiem. Chrztu ś. na zbawienie grzechow tylo raz vzywamy / a drugi raz nie możemy / iako się nauczyło / a Pokutę zawždy vzywać możemy / którzy po Chrztie często grzeszym” (K XXV 109).

Ponadto, w przeciwieństwie do Szyrwida, Skarga dokładnie opisuje, co składa się na materię (‘rzecz konieczna w danym sakramencie i czynność przepisana przez Kościół, które wraz z formą, tzn. ze słowami towarzyszącymi wykonywanej czynności, są warunkiem ważności sakramentu’, SPVI XIII 204–206) i formę (‘ściśle określona formuła słowna obowiązująca przy udzielaniu poszczególnych sakramentów, przy czym jakakolwiek istotna zmiana owej formuły powoduje nieważność sakramentu’, SPXVI VII 97–99) pokuty: „Materia tedy tego Sakramentu iest [...] wyznanie y przekładanie grzechow na spowiedzi / z żalnością y skrucą powinną” (K XXV 110–111); „Forma abo tworzenie tego Sakramentu / są słowa one ktore kapłan mowi: Ja ciebie rozgrzeszam w imię Oycy / y Syna / y Ducha ś.” (K XXV 111).

Charakteryzuje też dokładnie, jaki powinien być kapłan słuchający spowiedzi. Przede wszystkim – na co zwraca uwagę kaznodzieja – spowiednik nie może żyć w grzechu: „Vchoway Boże w grzechu śmiertelnym Spowiedzi słuchać / cudze grzechy karać / a na swoje nie patrzeć. Cudze plugastwa obmywać / a swoje nosić y w nich się kochać” (K XXIX 128). Powiernik Boży musi być także mądry i odpowiedzialny: „Rostropność y mądrość w nas niech będzie wielka [...] abyśmy umieli rozeznąć / co święte / co nie święte / co zakazane / co przykazane / co grzech śmiertelny / a co powszedni / abyśmy ludziom / iako pismo²³ mowi ukazowali drogi Boże mówiąc: Ta iest droga: ani w lewo / ani w prawo, tak prosto chodźcie do zbawienia i szczęścia wiecznego” (K XXIX 128).

Autor *Kazań sejmowych* przytacza w swoich rozważaniach więcej argumentów, przez co jego mowy w porównaniu z *Punktami kazań Szyrwida* wydają się długie, czasami nazbyt reprezentacyjne. Dowodzenie

²³ „Ta jest droga, chodźcie po niej, a nie zbaczajcie ani na prawo, ani na lewo” (Iz 30,21).

Skargi opiera się nie tylko na *Piśmie Świętym*. Mówca uwzględnia również nauczanie ojców Kościoła oraz postanowienia soborów w Chalcedonie i w Trydencie: „Dla tegoż Apostoł mowi: iż niepodobno drugi raz taką się Pokutą oczyścić [...]”²⁴ Tak to pismo ś. Pawła wykładają / Chryzostomus / Theodoretus / Theophilaktus / Ekumenius na ten list pisząc / y Ambrozyus przeciw Nowacyanom / którzy Pokutę y rozgrzeszenia upadłym po Chrzcie bronili / czego uchoway Boże gdyż tu Apostoł mowi o samey pokucie przed Chrztem y na Chrzcie / a nie o tey naszey po Chrzcie [...] To się tylo przydaie / co mowi Koncylium Trydentskie” (K XXV 112).

Różnice między pismami Skargi i Szyrwida widoczne są również w zakresie stosowanej nomenklatury. Litewski kaznodzieja, mówiąc o sakramencie pokuty, stosuje określenia: *pokuta* (PK VIII 159, PK VIII 160) i *sakrament* (PK V 145, PK V 146), często w zestawieniu *sakrament pokuty* (PK IV 144, PK V 147, PK VIII 160), natomiast polski mówca poza nazwami ogólnymi, takimi jak: *pokuta* (K XXV 109), *spowiedź* (K XXVIII 130), *sakrament* (K XXVI 116), *sakrament spowiedzi* (K XXVIII 124), *sakrament pokuty* (K XXV 109), używa określeń wskazujących na konsekwencje sakramentu: *sakrament rozgrzeszenia* (K XXVI 116), *sakrament odpuszczenia grzechów* (K XXVIII 121), *wrota na odpuszczenie grzechów* (K XXV 111) oraz sygnalizujące jego następstwo po chrzcie: *Wtóra deska* (K XXV 109); *druga łaźnia* (K XXV 111), *deszczka po rozbitym okręcie* (K XXV 112)²⁵.

Analiza tekstów obu kaznodziejów wykazała, że w ten sam sposób prawią o sakramencie pokuty. Wynika to zapewne z faktu, że głównym tworzywem kazań jezuitów były: *Biblia* oraz teksty patrystyczne zaaprobowane przez Sobór Trydencki, które należało dokładnie interpretować wg wyznaczonych metod przez Kościół rzymskokatolicki. Gwarantowało to jedność w nauczaniu, zwłaszcza wtedy, gdy wszelkie różnice doktrynalne pojawiły się wraz z różnym, niekiedy diametralnie odmiennym, odczytaniem *Pisma świętego*.

Poza tym, uważam, że Szyrwid musiał znać kazania Skargi, być może czerpał nawet z nich natchnienie, wiadomo bowiem, że były one przeznaczone dla duchownych, uczących się głoszenia mów. Mirosław Korolko

²⁴ „Albowiem niepodobna, aby ci co raz zostali oświeceni, a nawet zakosztowali daru niebieskiego i stali się uczestnikami Ducha Świętego, zakosztowali również dobrego słowa bożego i mocy przyszłego wieku, a odpadli – aby znowu odnowili się przez pokutę, skoro znowu sami w sobie krzyżują Syna Bożego i na pośmiewisko wystawiają” (Zyd 6,4–6).

²⁵ Wszystkie te nazwy opisałam już wcześniej w artykule *O sakramencie pokuty w kazaniach ks. Piotra Skargi – rozważania językoznawcy* (Paluszak-Bronka 2009).

pisał: „Mamy wystarczającą liczbę dowodów źródłowych potwierdzających tę obserwację w postaci uchwał synodalnych, zalecających, czy wręcz polecających lekturę i naśladownictwo konkretnych autorów [...]. Obok imion stale eksponowanych pisarzy patrystycznych i współczesnych teologów polemicznych, główne lokaty zajmują P. Skarga i J. Wujek” (Korolko 1993: 52).

Niewielkie różnice, sprowadzające się tylko do ilości prezentowanych treści, co pokazała powyższa charakterystyka, są wypadkową różnych celów, które stawiali przed sobą obaj mówcy. Skarga w całej swej twórczości miał określone zamierzenie – polemikę z przedstawicielami różnowierstwa. Natomiast zamiarem Szyrwid, piszącego kazania w czasach, kiedy cichły już spory między reformacją i kontrreformacją, było oświecenie wiernych (Rutkowska 2013: 223; tamże 2016: 39). Nie musiał on zatem dokładnie tłumaczyć odbiorcy wszystkich tych skomplikowanych i trudnych treści, które zanegowali innowiercy i mógł skupić się tylko na nauczaniu o pożytkach płynących z tego sakramentu oraz na wskazaniu wiernym, jak należy się do niego prawidłowo przygotować.

Drugim, istotnym czynnikiem wpływającym na wspomniane powyżej różnice jest – jak sądzę – struktura samych kazań. Szyrwid, w przeciwieństwie do Skargi, nie pisał tekstów w pełnej ich rozciągłości. Mają one postać punktów, czyli streszczeń (Rutkowska 2013: 2006), to znaczy: zawierają tezy, następnie (poprzez cytaty, parafrazę, aluzję) nawiązują do *Pisma Świętego* lub pism ojców Kościoła (Vasiliauskienė 2013: 145). Komentarz samego Szyrvida jest raczej skąpy, a nierzadko nie ma go w ogóle. Być może wynikało to z pośpiechu, jak dowiodła bowiem K. Rutkowska (2016: 37), Szyrwid pisał je, mając świadomość ciężkiej choroby. Niewykluczone też, że litewski jezuita wybrał zwięzłą formę, ponieważ ma ona tę zaletę, że ułatwia odbiór, skupia uwagę na rzeczach najważniejszych i nie zmusza czytelnika do zgłębiania się w zawiłych i rozbudowanych konstrukcjach myślowo-tekstowych.

SKRÓTY KSIĄG BIBLIJNYCH ZA JAKUBEM WUJKIEM

- 1 J – I list św. Jana
- 1 Król – Księga Pierwsza Królewska (I Samuela)
- 1 Kor – I list św. Pawła do Koryntian
- Ez – Proroctwo Ezechiela
- Iz – Proroctwo Izajasza
- J – Ewangelia św. Jana

- Łk – Ewangelia św. Łukasza
Mądr – Księga Mądrości
Mt – Ewangelia św. Mateusza
Rodz – Księga Rodzaju (Genesis)
Rz – List św. Pawła do Rzymian
Zach – Proroctwo Zachariasza
Żyd – List św. Pawła do Żydów
SPXVI – Słownik polszczyzny XVI wieku, pod red. M.R. Mayenowej, t. I–XXIII, Wrocław 1966 i nast.

BIBLIOGRAFIA

- Bramorski J. Ks, 2004, *Wyzwalająca moc pokuty chrześcijańskiej. Studium teologiczno-moralne*, Pelplin.
- Katolicyzm A-Z*, 1999, red. ks. Z. Pawlak, Poznań.
- Korolko K., 1993, *Między retoryką a teologią. O kunszcie estetycznym staropolskich kazań (rekonesans)*, w: *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska i K. Dybciak, Lublin, s. 41–71.
- Pajėdienie J., 2013: *Konstantino Sirvydo Punktai sakymų: sugretinus lietuviškąją ir lenkiškąją teksto versijas*, w: *Leksikografija ir leksikologija 3, Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. A. Kaluinienė, Vilnius, s. 230–255.
- Paluszak-Bronka A., 2003, *Język kazań księdza Piotra Skargi. Grafia i ortografia, fonetyka z fonologią, fleksja, składnia*, Bydgoszcz.
- Paluszak-Bronka A., 2009, *O sakramencie pokuty w kazaniach ks. Piotra Skargi – rozważania językoznawcy*, „*Studia Językoznawcze*” t. 8, red. M. Białoskórska, Szczecin, s. 95–106.
- Paluszak-Bronka A., 2018, *O Sakramencie Eucharystii w „Punktach kazań” Konstantego Szyrwida na tle mów Skargi*, „*Slavistica Vilnensis*”, t. 63, s. 211–225.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka S. J., 1962, wyd. III, Kraków.
- Ptaszyński M., 2012, *O ustroju kościoła. Uwagi na marginesie edycji Akt synodów Jednoty Litewskiej 1626–1637*, w: „*Polemiki i Dyskusje, Odrodzenie i Reformacja w Polsce*”, t. LVI, s. 203–226.
- Sirvydas K., 2015, *Punktai sakymu nuo Advento iki Gavenios = Punkty kazań od Adventu do Postu: kritinis leidimas: [faksimiles ir perraai su kritiniu aparatu]*, opr. V. Vasiliauskiene i K. Rutkovska, Wilno.
- Rutkovska K., 2013, *O tekście polskim Punktów Kazań Konstantego Szyrwida*, w: *Leksikografija ir leksikologija 3, Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. A. Kaluinienė, Wilno, s. 206–228.
- Rutkovska K., 2016, *Punkty kazań Konstantego Szyrwida – zabytek piśmiennictwa litewskiego i polskiego z pierwszej połowy XVII wieku. Monografia*, Wilno.

- Schneider T., 1995, *Znaki bliskości Boga. Zarys sakramentologii*, przełożył bp J. Tyrawa, Wrocław.
- Skarga P., 1995, *Kazania sejmowe, Wstęp*, opr. J. Tazbir przy współudziale M. Korolki, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M.R. Mayenowey, t. I–XXIV, Wrocław 1966 i nast.
- Stanecki A., 2008, *Poradnik dobrej spowiedzi*, Katowice.
- Szyrwid K., 1629, *PVNKTY KAZAN od Adventu aż do Postu / Litewskim językiem z wytłumaczeniem na Polski PRZEZ Księdza KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologa Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydane. W WILNIE W Drukarni Akademii Societatis IESV ROKU M.CD.XXIX*, Wilno.
- Szyrwid K., 1644, *PUNKTY KAZAN NA POST WIELKI Językiem Litewskim Przez W.X. CONSTANTEGO SZYRWIDA Theologa Societatis IESV napisane, a Teraz na Polski Język przetłumaczone / y oboiem do Druku podane. Za pozwoleniem Starszych. W Wilnie / W Drukarni Akademii Societatis IESV. Roku Pańskiego 1644*, Wilno.
- Vasiliauskienė V., 2013, *O tekście i źródłach Punktów kazań Konstantego Szyrwida*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 37, Warszawa, s. 141–150.
- Zinkievičius Z., 1971, *Dėl K. Sirydo Punktų sakymų genezis ir katbos*, „Baltistica”, t. 7(2), s. 153–167.

NETOGRAFIA

- https://pl.wikipedia.org/wiki/Domingo_de_Soto
<https://www.radzima.org/pl/wilno/5711.html>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Bazyli_Wielki/

ABOUT THE SACRAMENT OF PENANCE IN PRIEST PIOTR SKARGA AND KONSTANTY SZYRWID'S SERMONS (SIMILARITIES AND DIFFERENCES)

Summary

The subject of this paper is teaching about the Sacrament of Penance by priest Piotr Skarga and Konstanty Szyrwid, whereas its aim is to show similarities and differences in considerations of the two monks, as well as to determine what they resulted from.

The research material comprises sermons titled “O Czwartym Sakramencie o Pokucie” (“About the Fourth Sacrament of Penance”) from the collection *Kazania o siedmiu Sakramentach (Sermons about the Seven Sacraments)* written by Piotr Skarga and “Punkta na Czwartą Niedzielę Adventu” (“Points for the Fourth Sunday of the Advent”) from volume I of *Punkty kazań (Points of the Sermons)*.

The analysis of the material has shown that both preachers talk about the sacrament in the same way. It results from the fact that the main source of the Jesuits' sermons were the Bible and patristic texts approved by the Council of Trent, which were to be interpreted according to the methods indicated by the Roman Catholic Church. It guaranteed unity of teaching, especially when all the doctrinal differences appeared along with varied, sometimes radically different, reading of the *Holy Bible*.

Furthermore, Szyrwid must have known Skarga's sermons, he might have been inspired by them. It is known they were to be read by the monks learning to deliver speeches.

Insignificant differences, limited to the amount of presented contents, as proven by the above depiction, are the outcome of different goals set by the monks. Skarga's output had a defined purpose – a polemic with persons of other faiths. The intention of Szyrwid, however, who had written his sermons in the time when disputes between Reformation and Counter-Reformation were fading away, was to enlighten the faithful. Hence, he did not have to explain the entire complicated and difficult content denied by persons of other faiths to the reader, and he could focus on teaching about this sacrament's benefits and showing the followers how to prepare for penance.

The second essential factor that affects the above mentioned differences is the structure of the sermons. Szyrwid, contrary to Skarga, did not write lengthily. His texts are in the form of points and summaries. They present theses, and next (using a quotation, paraphrase or allusion) they refer to the *Holy Bible* or to the papers written by the Fathers of the Church. Szyrwid's comments are rather scarce, and often entirely absent.

Key words: Sacrament of Penance, sermon, Jesuits